

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)

Cilt: 1- Sayı: 2- Aralık 2017

ISSN: 2587-1331

DİVAN EDEBİYATINDA LEB-DEĞMEZ SANATIYLA YAZILAN GAZELLER

İlyas KAYAOKAY*

ÖZET

Leb-değmez, harf oyunlarına dayalı bir edebî sanat olup içerisinde hurûf-ı şefeviyeyi yani dudak ve dış-dudak ünsüzlerini (b, p, m, v, f) buldurmamayan kelimelerle yazılan şiirlere verilen addır. Edebiyatımızda en fazla halk şairleri tarafından rağbet görmüş bu sanatın âşık edebiyatında önemli bir fonksiyonu vardır. Leb-değmez, şair atışmalarında bir hüner göstergesi olmuş ve irticalen söylenmesi ile daha fazla değer kazanmıştır.

Bu çalışmada leb-değmez sanatının divan edebiyatındaki yeri ele alınmış olup, ilk olarak hangi asırda ve hangi şairde görüldüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak araştırmacıların yalnızca Ahmed Remzî'nin gazeli üzerinde durması ve başka örneklerinin tespit edilememiş olması; divan edebiyatında leb-değmezin olmadığı ve halk şiirinin divan şiirine tesiriyle ancak divan şiirinin son dönemlerinde görüldüğü intibamı uyandırmıştır. Yapılan yüzlerce divan incelemesiyle Remzî'nin gazeli dışında, toplam dört şaire ait on yeni leb-değmez gazeli tespit edilmiş ve bu manzumelerden hareketle divan şiirindeki leb-değmez sanatıyla ilgili bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Leb-değmez, Gazel, Halk Şiiri, Feyzî.

WRITTEN IN DIVAN LITERATURE WITH LIP-NOT ART GHAZALS

SUMMARY

Lip-not, is a literary art based on letter games and given to the poems written in the words that do not contain the “hurûf-ı şefeviyee”, the lips and outer-lip consonants (b, p, m, v, f). This literature, which has been most popular by popular poets in our literature, has an important function in the literature of love. Lip-not, has been a trick demonstration in poetry shootings and has gained more value with the utterance.

In this study, the place of the art of lip-trivia in divan literature was studied and it was first tried to determine which century and which poet was seen. In relation to this issue, researchers were only able to see Ahmad Remzi on his ghazels and no other specimens could be identified; it is not lip-worthy in the divan literature and it influences the divan poetry of the folk poetry, but it only aroused the impression that the divan poetry was seen in recent periods. With the examination of the hundreds of divan made, ten new remnants of four poems, except Remzi's ghazal, were identified and some results about the art of divan poem of divan poetry were reached by moving from these poems.

Key Words: Divan Poetry, Lip-not, Ghazal, Folk Poetry, Feyzi.

* Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, kayaokay_2323@hotmail.com.

GİRİŞ

Leb-değmez, içerisinde “b, m, p” dudak ünsüzleri ile “f, v” diş-dudak ünsüzlerini ihtiva etmeyen sözcüklerle yazılmış manzumelere verilen addır. Bu beş harfe, “hurûf-ı şefeviyye“ (Saraç, 2007: 307) adı verilir. Leb-değmez, harflere dayanan bir edebî sanattır.

Leb-değmez denilince akla âşık edebiyatı gelir. Zira leb-değmez sanatının, âşıklık geleneğinde önemli bir yeri vardır. Âşık karşılaşmalarının en ilgi gören bölümü “atışma” bahsidir. Atışma bölümünde, şairler hünerlerini sergileyebilmek adına karşılıklı olarak leb-değmez sanatlı şiirleri irticalen terennüm ederler. Leb-değmez, “atışmanın en zor biçimi” olarak kabul edilir. (Yardımcı, 2004: 234) Bu karşılaşmada, “âşığın iki dudağının ortasına iğne veya kibrit çöpü yerleştirilir. Bu beş sestten birini söyleyen yarışmacının dudaklarına iğne batınca başarısız olduğu anlaşılır.” (Karataş, 2001: 262)

Leb-değmez sanatının divan edebiyatında da görüldüğü söylenmekle birlikte daha çok halk edebiyatı sahasına ait bir sanat olduğu ifade edilir. Divan edebiyatındaki edebî sanatlarla temas eden çalışmalarda leb-değmez; ya hiç edebî sanat olarak görülmez¹, ya bir iki beyitle geçiştirilir ya da halk şiirinden örneklerle izah edilmeye çalışılır.² Bu konudaki tüm çalışmalarda sadece bir isim üzerinde çokça durulur. O isim, son dönem Mevlevî şairlerden Ahmet Remzî’dir. Onun yazdığı; “Tarîk-i aşka gir ehl-i Hudâ ol / Gönül gel lâyıık-ı her i’tilâ ol” matlalı altı beyitlik leb-değmez gazeli, edebî sanatlar üzerinde çalışma yapan her araştırmacının verdiği yegâne örnek olmuştur.³ Bütün araştırmacılar, bu örneği Tahir Olgun’un “*Edebiyat Lügati*” adlı çalışmasından almışlardır.⁴ Peki divan edebiyatında Remzî’nin bu gazelinden başka, müstakil şekilde yazılmış örnek yok mudur? Yani koskoca altı asırlık divan şiirinde sadece bir şairde bir tane mi leb-değmez örneği vardır? Leb-değmez sanatı, “*halk şiiri ve divan şiirinin ortak paydaları*” şeklinde⁵ ifade edilir. Peki, ilk örneği hangi tarz şiirde ve hangi asırda görülmüştür? İşte biz bu sorulara cevap aramak maksadıyla bu konuyu ele aldık. Bu hususta, toplam 482 divan incelemesinde bulunduk ve -Anka kuşu gibi- her çalışmada adı var olan ancak kendisi görülmeyen leb-değmez sanatıyla yazılmış manzumeleri, bir araya getirdik.

¹ Örneğin bk. İsen, Mustafa vd. (2011). “*Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*” Ankara: Grafiker Yayınları

² Bk. Selçuk, Bahir vd. (2015). “*Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*” İstanbul: Kesit Yayınları, s.185

³ Bk. Dilçin, Cem (2005). “*Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*” Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.499; Saraç, M. A. Yekta (2007). “*Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*” İstanbul: 3F Yayınevi, s.307; Mermer, Ahmet vd. (2013). “*Eski Türk Edebiyatına Giriş*” Ankara: Akçağ Yayınları, s.178; Kocakaplan, İsa (1992). “*Açıklamalı Edebî Sanatlar*” Ankara: Milli Eğitim Basımevi, s.89; Külekçi, Numan (2013). “*Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*” Ankara: Akçağ Yayınları, s.273; Aktaş, Hasan (2002). “*Edebî Sanatlar*” Konya: Çizgi Kitapevi, s.229

⁴ Tâhirü’l-Mevlevî (1973). “*Edebiyat Lügati*” (Haz: Kemâl Edib Kürkcüoğlu), İstanbul: Enderun Kitapevi.

⁵ Kırman, Abdullah (2005). “*Türk Halk ve Klasik Şiir Belâgatindeki Müsterek Hünerlerden Lebdeğmez veya Dudakdeğmez ve Râcî’nin Lebdeğmez Gazeli*” Folklor/Edebiyat.

Yaptığımız divan okumalarında, dört farklı şaire ait on müstakil leb-değmez gazeli tespit edebildik. Çalışmaya Bayburtlu Zihni gibi divan şairinden etkilenmiş halk şairlerinin yazdığı gazelleri dâhil etmedik.

LEB-DEĞMEZ SANATIYLA YAZILAN GAZELLER

1. Cemâlî'nin Gazeli

15. asır şairlerinden Cemâlî, Şeyhî'nin yeğeni olarak edebiyat âleminde isim yapmış olsa da esasında edebiyat tarihimizde ilk sayılabilecek birçok ilginç manzumelere imzasını atmış bir şairdir.⁶ Şairin bize göre en dikkat çeken şiiri ise leb-değmez sanatıyla yazdığı gazeldir. Zira bu gazel -tespit edebildiğimiz kadarıyla- bu sanatla yazılan ilk müstakil manzumedir.

Şairin leb-değmez sanatıyla yazdığı bu gazel, âşık edebiyatı tarihi açısından da önem arz eder. İfade edildiği üzere leb-değmez, âşık edebiyatımızda önemli bir gelenek hâline gelmiştir. Gazelin yazıldığı dönem olan 15. asırda âşık edebiyatına dair bir veri yoktur. “Bu yüzyıldan günümüze kadar hiçbir âşık adı ulaşmadığı gibi, âşığı belli olmayan herhangi bir şiir de gelmemiştir.” (Sakaoğlu ve Alptekin, 2008: 20) Bu durumda diyebiliriz ki divan edebiyatının âşık edebiyatına olan tesirlerinden biri de leb-değmezdir. Ancak şunu da hemen belirtmemizde fayda vardır. Leb-değmez, en fazla halk şiirinde revaç bulmuş, adeta onunla özdeşleşmiştir. Divan edebiyatında bu sanatı kullanmış şairlerin sayısı -tespit edebildiğimiz kadarıyla- bir elin parmaklarını geçmemektedir.

Harf oyunları ile değişik manzumeler yazmış olan Cemâlî bir beyitte leb-değmez ve bir beyitte de bol bol leb-değdirmeli bir “dil-değmez” örneği ortaya koymuştur:

“Bu beyti okurken dil deprenmez”

İmâm-ı emâm u hümâm-ı hümâ
Muhîb-i mahâb-i hub u vefâ (Derdiyok, 1988: 153)

“Bu beyti okurken dudak deprenmez”

‘Ayn-ı ‘asâkirde şehîr- i diyâr
Tîg-keş-i ‘asker-i leşker-şikâr (Derdiyok, 1988: 153)

⁶ Cemâlî pek çok değişik şekilleri denemiş bir şairdir. Divan edebiyatının kuruluş evresi diye bilinen 15. asır için fazlasıyla orijinal biçimler denemiştir. Buna göre Cemâlî, bir gazelinde elif harfini hiç kullanmamıştır. Tamamı noktasız harflerle (mühmel) ve noktalı harflerle (menkut) yazılmış bir gazel ve kıt’ası vardır. Ayrıca bir harfi noktalı bir harfi noktasız şekilde yazılan bir kıt’ası da mevcuttur. (Derdiyok: 1988: 61-79) Şairin, bir gazeli ise; divan edebiyatında görülen tek örnektir. Bu “gazelin beyitlerinin ikinci dizelerindeki son sözcükler yazılmamıştır. Bir oyun olarak yapılan bu eksiklik, gazelin başında bulunan açıklamaya göre, beyitlerin birinci dizesinin ilk sözcüğünde bulunan harflerin tersten okunması suretiyle giderilmektedir.” (Derdiyok: 1988: 61) Cemâlî, “mevkûfî’l-evâyil” kuralıyla ilginç bir gazel daha yazmıştır. Bu gazel de “bir beytin sonunda yer alan harflerin, bir sonraki beytin ilk sözcüğünü oluşturması kuralına göre yazılmıştır.” (Derdiyok: 1988: 61)

Cemâlî, padişahın övgüsü için yazdığı beş beyitlik bir gazeli için; “*Bu Biş Beyt Sultânü’l-İslâmün Medhinde Bu San’atiledür ki Okurken Dudak Deprenmez*” başlığını düşmektedir. Şair, bu sanat için “dudak deprenmez” tabirini kullanır. Şair, bu gazelde sanatı başarıyla kullanabilmek için kısa bir vezin⁷ tercihinde bulunur. Cemâlî’nin bu gazeli, leb-değmez sanatıyla yazılan ilk müstakil gazel olabilir:

1. İy şeh-i şâyiste-i taht-ı rızâ
‘Âkıl-i ‘âdil-dil-i ehl-i hayâ

“*Ey rıza tahtına lâyük padişah, hayâ ehlinin adil gönüllü akıllı (padişahı).*”

2. Sâlik-i ‘âlî-nazarı râh-ı dîn
Sâde-dil-i râ’iyi şart-ı sehâ

“*O, din yolunun büyük düşüncelere sahip yolcusu, eli açık, cömert tutumlu, temiz kalpli bir koruyucudur.*”

3. Sâ’i’yi icrâ-yı şerî’at k’ider
Cân-ı salâhiyyetile âşinâ

“*Yaptığı işlerde şeriatı yerine getirmeye gayret eder ve insanların canıyla ilgili verilecek hükümlerde onu gözetir.*”

4. Nâzırına gâliyeden gayrı ne
Çîne irişdi diyen eyler hatâ

“*Onun gözetmesi / koruyuculuğu için güzel misk kokusundan başka ne denilebilir. Bu güzel kokunun ta Çin’e kadar ulaştığını söyleyen hata eder.*”

5. Şâd ider râyile hâtırları
İreli Hakdan ana ‘ayn-ı ‘atâ (Derdiyok, 1988: 157)

“*Ona, Allah’tan cömertlik pınarı verildiği günden beri, verdiği hükümler ile gönülleri şad eder.*”

Görüldüğü üzere gazelde bazı zorlama ifadeler mevcuttur. Her ne kadar “başı gözü yarılmış bir manzume” izlenimi verse de sanatın görüldüğü ilk örneklerden olması hasebiyle ayrı bir değere sahiptir.

15. asırda leb-değmez sanatıyla gazel yazan başka bir şair daha tespit edemedik. Bu hususta Edirneli Nazmî Divanı’nda leb-değmez olabileceğini düşündük. Zira Nazmî de Cemâlî gibi farklı şekilleri denemiş, “maklûb-ı müstevi”⁸ gibi ilginç pek çok manzumeler yazmış bir şairdir. Nazmî Divanı’nda bazı beyitlerde leb-değmez görülse de müstakil olarak bu sanatla yazılmış bir manzume tespit edemedik.

⁷ Müfteilün müfteilün fâilün

⁸ Bu sanatla yazılan şiirlerde, beyitler tersten de aynı şekilde okunabilmektedir.

2. Bursalı Feyzî'nin Gazelleri

Yaptığımız taramalarda 15. asırdan 18. asra kadar bu sanatı kullanan bir şair tespit edemedik. Ancak üç asır sonra yaşamış bir divan şairinin bu sanatı kullanmış olduğunu gördük. 18. asır şairlerinden Seyyid Feyzî (ö.1772), edebî sanatlardan, harf oyunlarından istifade ederek değişik şekillerde manzumeler yazmıştır. Hacimli divanında görülen en farklı şiirlerden biri “devr-i daim” sanatıyla⁹ yazdığı gazeldir. Ayrıca Feyzî, leb-değmez sanatıyla, her biri beşer beyitten müteşekkil altı gazel yazarak, bu sanatı en çok kullanan divan şairi olmuştur.¹⁰ Şair, bu leb-değmez sanatıyla yazdığı tüm gazeller için diğer şairlerden farklı olarak “leb irmez” tabirini kullanmıştır.

Feyzî, ilk gazelinde mahlas kelimesi dışında bir yerde bu kuralı bozar. Üçüncü beyitte yer alan “be” kelimesinde dudak ünsüzü bulunmaktadır. Şairin bu kadar basit bir hata yapmış olması bizi şüpheye düşürmüştür. Zira divanı neşreden araştırmacı da sehven kelimeyi böyle okumuş olabilir:

1. Cânâ sana kec kec nazar eyleyse ger a'dâ
Kahr eyleye tâ anlara her lahza Te'âlâ

“Ey Sevgili, eğer düşmanlar sana yan yan bakarsa, Allah her zaman onları kahretsin.”

2. Ednâya 'atâ eylese a'lâ kaçan ey şâh
Nâ-dân hasedden yanar ateşlere hâlâ

“Ey şah, yüce bir kimse ne zaman alçaklara ihsanda bulunsa cahil bunu görüp haset ateşiyle yanar.”

3. Sen şâha gerek saltanat-ı âzâde be cânân¹¹
Şâyeste eğer cân gerekse sana cânâ

“Ey sevgili, senin gibi bir şaha, sâlim bir padişahlık gerekir. Ey sevgili, sana can lazımsa [benim canım sana feda olmaya] uygundur.”

4. Agyâra kaçan yâr 'ayân eylese esrâr
'Arz eyleye halka 'alenî kâleler-âsâ

“Sevgili, yabancıya/rakibe ne zaman sırları açıklasa o da gider dedikoducular gibi hemen halka anlatır.”

⁹ İlk mısradan başlayarak beyitlerin ilk mısramın birer kelime arttırılması ile yapılan sanattır. Örneğin:
Mehmet

Mehmet Hoca

Mehmet Hoca çok

Mehmet Hoca çok velûd

Mehmet Hoca çok velûd bir

Mehmet Hoca çok velûd bir âlimdir.

¹⁰ Bu tespit bugünkü bilgiler ışığında yapılmıştır.

¹¹ Bu mısrada vezin problemi vardır. Kanaatimizce leb-değmezi de bozan “be” kelimesi sehven fazlalık olarak eklenmiştir.

5. Feyzî sana çokdan gele her lahza ‘atâlar
El-hakk sana şâyeste¹² ‘atâlarla hedâyâ (Karagöz, 2004: 79)

“Feyzî, eğer gerçekten sana lütuflar, ihsanlar uygunsâ, sana her zaman lütuflar, bahşişler derhal gelsin.”

Bu âşikâne gazelde, bazı beyitlerde hem akıcılık hem mana açısından bozukluklar mevcuttur. Özellikle üçüncü beyit hem vezin hem anlam hem leb-değmez sanatı bakımından sıkıntılıdır.

Şairin diğer “leb irmez” gazeli rediflidir. Şair, mahlas kelimesi dışında leb-değmezi bozmamaktadır. Esasında “f” sesi de tam dudak ünsüzü değildir. Fevzî’nin bu leb-değmez gazelinde, tasavvufî söylemler vardır. Bu gazel, bir önceki gazele nazaran, daha akıcı ve mana olarak da daha oturmuş bir görünüme sahiptir:

1. Ey dil seherde ‘aşkla nâleni kesret it
Terk eyle nâ-sezâyı reh-i Hakk’da gayret it

“Ey gönül, seher vaktinde inlemelerini aşkla çoğalt. Sana uygun olmayan şeyleri terk edip, Hakk’ın yolunda gayretle ilerle.”

2. Hâhiş-ker-i kazâ-keş-i didâr isen eğer
Endîşe-i cihânı yeter dilde killet it

“Eğer gerçek sevgilinin takdirini istiyorsan, gönlündeki dünya kaygısını azalt.”

3. Nakd-i hayâtı kâle-i ‘aşka değış dilâ
Kasdın egerçi kâr ise halka sadâkat it

“Ey gönül, ömür sermayeni aşkın kumaşıyla takas et. Eğer senin kastın kâr elde etmek ise, insanlara samimiyetle dostluk et.”

4. Râzık’dan iste rızkını ihsân ider sana
Râz-ı nihânı der-geh-i Hakk’a hikâyet it

“Rızkı verenden iste rızkını, o sana cömertlik eder. Gizli sırlarını, Hakk’ın dergâhında ona açıkla.”

5. Sâlik isen tarîkat-i ‘âlîde Feyziyâ
Gir hân-kâh-ı ‘aşka seherlerde tâ’at it (Karagöz, 2004:100)

“Ey Fevzî, şerefli tarikat yolunda giden bir yolcu isen, aşkın misafiri olup her seher vaktinde ibadette bulun.”

¹² Bu kelimenin “şâyeste” şeklinde okunması gerektiğini düşünüyoruz.

Feyzî'nin üçüncü leb irmez gazeli, ilk gazel gibi "âşıkâne"dir. Beyitlerde ifade bozukluklarının fazlalığı göze çarpmaktadır. Bazı beyitlerde de "ifade kabızlığı" vardır. Yani şair, dördüncü beyitteki gibi çok şey söylemeye çalışmış ancak hiçbir şey söyleyememiş gibidir:

1. Neden ey yâr kahrın 'âşıkânı eyledin giryân
Hezâr-âsâ ider hicrinle diller her gice nâlân

"Ey sevgili, neden kahrınla âşıkları ağlattın? Onların gönlü, senin ayrılığınla bülbül gibi her gece inlemektedir."

2. Sana dâd eyleyen derde irer ey şâh âyinede
Kılar 'akl (u) dil-i nâlânı kendi hâline hayrân

"Ey şah sevgili, senden insaf bekleyen dert sahibi olur. Akli ve inleyen gönlü kendisine hayran bırakır."

3. Cihânda 'âşık-ı nâ-şâda kâne zerre râhata niyet
Hele seyr hicrin ile herkes zâr-ı ser-gerdân

"Bu dünyada mutsuz âşık zerrece rahat yüzü görmedi. Âşıkların hepsi ayrılığı görerek şaşkın bir şekilde inlemektedir."

4. Eğer çâre kılarsan dehrde sen 'âşık-ı zâra
Kılar tâ haşre dek derd-i cihândan deste-i hicrân

"Eğer ağlayıp duran âşığın derdine bu dünyada bir çare bulayım dersen [onun, senin bu iyiliğine karşı teşekkür için yapabileceği şey] dünya dertlerinden kıyamete kadar sürececek bir hicran demeti yapmasıdır"

5. Kenâr-ı râhını cây itse dehr içre eğer Feyzî
Ana lâ-şekk Te'âlâ eyleye her işleri âsân (Karagöz, 2004: 470)

"Feyzî, bu dünyada/zamanda, eğer yolunun kenarını kendisine yer yaparsa, ona şüphesiz Allah her işinde yardımcı olur, işlerini kolaylaştırır."

Şairin dördüncü leb irmez gazelinde "iade" sanatı görülmektedir. Halk şiirinde bu sanata "zincir" denilir. Bize göre bu sanat da divan şiirinden halk şiirine geçmiş bir edebî sanattır. Bu gazelde rediften önceki kelime (yahut hece) bir sonraki mısra başında da tekrar edilmiş, mısralar bu kurala göre devam etmiştir. Şairin bu gazeli, iade sanatının da tesiriyle daha ahenkli ve akıcı bir hal almıştır:

1. Nâr-ı 'aşka 'âşıkân ey dil yarâr¹³ her hâl ile
Hâlîn anla ehl-i hâlîn 'âkıl isen âl ile

¹³ Bu kelime "yanâr" şeklinde olmalıdır.

“Ey gönül, âşıklar aşkın ateşinde her hâliyle yanar. Eğer kurnaz ve akıllı isen bu hâl ehlinin durumunu anla.”

2. *Âl ile her şâh-ı nâzı sayd ider sayyâd-ı ‘aşk*
‘aşk-ı cânân ‘âşıkı şeydâ ider eşkâl ile

“Aşk tuzağı hileyle her nazın şahını tuzağına düşürür. Sevgilinin aşkı, âşığı çeşitli şekillerde delirtir.”

3. *Kâle-i ‘aşkın ziyânı niyetdir hâce-gân*
Kân-ı dehri kâr-hâne zann ider ser kâl ile

“Hocalar aşkın kumaşını ziyan etmeye niyetlidir. Sözleriyle bu dünya kaynağını iş yeri zanneder.”

4. *Kâl (ü) kıl anlar cihânda nâ-sezâlar ser-te-ser*
Ser-te-ser dil-hande anlar atlas ile şâl ile

“Söz ehli, dünyada bütün münasip olmayan hâlleri anlar. Bütün gönlü mutlu olanlar, atlas ve şalla değerini anlar.”

5. *Şâl (ü) hırka Feyziyâ ‘âşıklara yeksândır*
Dir isen gir hân-kâh-ı ‘aşka sen her hâl ile (Karagöz, 2004: 576)

“Ey Feyzî, şal ve hırka âşıklar için birdir dersen, her hâlinle aşkın evine gir.”

Feyzî'nin beşinci leb irmez gazeli de muad yani iade sanatıyla yazılmıştır. Ancak bu gazelde mahlas kelimesi dışında bir yerde sakıncalı harf kullanılmıştır. Üçüncü beyitteki “bâde” kelimesinde “b” dudak ünsüzü vardır. Gazelde hem iade sanatının yer alması hem ikilemelerin çokça kullanılması gazeli söyleyiş bakımından akıcı kılmıştır. Mana bakımından gazel, bir önceki gazel ile aynı söylemlere sahiptir. Bu gazelde de ifade bakımından bazı bozuk söyleyişler görülmektedir.

1. *Yak çerâg-ı ‘aşkı ey dil âteş-i dil-dâr ile*
Dâr-ı dilde her seher yansa sezâdır zâr ile

“Ey gönül, aşkın kandilini sevgilinin ateşiyle yak. O kandil, gönül evinde her sabah, inleyerek yansa uygundur.”

2. *Zârî zâri ‘âşık-ı dil-hasteler inler nice*
Nicenin derdine Hakk’dan çâre geldi yâr ile

“Nice gönlü hasta âşıklar ağlayıp sızlanır. Hakk, nice âşığın derdine çare olmak için sevgiliyi var etti.”

3. *Yâr egerçi bâde-i ‘aşkın sorarsa ser-te-ser*

Ser-te-ser eyle nihân-ı esrârını¹⁴ inkâr ile

“Sevgili eğer bütün aşk şarabını sorarsa, onu bütünüyle gizli tutup inkâr et.”

4. Kâr iderse kâle-i ‘aşk ile ey dil her gedâ
Her gedâdan dinlenilse sırr-ı ‘aşk eş‘âr ile

“Ey gönül her köle/dilenci, aşkın kumaşıyla kâr elde ederse, her köleden/dilenciden aşk sırrını anlatan şiirler dinlenilsin.”

5. ‘Âr iden ‘âşık değildir geçse serden Feyziyâ
Feyziyâ takrir iderler ‘âşıkı tekrâr ile (Karagöz, 2004: 577)

“Ey Feyzî, utanan kimse başını feda etse de âşık değildir. Ey Feyzî, âşığın ne olduğunu anlatıp sürekli aynı şeyleri söylerler.”

Feyzî’nin son gazeli, diğer gazellere nazaran hem ahenk hem mana bakımından daha üstündür. Zira şair de “hey” redifli bu gazeli için “musanna leb irmez” tabirini kullanmıştır. Musanna’; “sanatkârane yapılmış” demektir:

1. Der-geh-i cânâna ‘âşık ‘arz iderdi cân hey
Hâsil itse niyyet-i ‘aşkın eğer cânân hey

“Ey sevgili, aşkın niyeti ortaya çıksa, âşık, sevgilinin dergâhına canını sunardı.”

2. Gayet ‘aşkı sana nakl eylese dil-dâr eğer
Ey dil-i şeydâ iderdin işleri âsân hey

“Ey çılgın gönül, eğer sevgili nihayet aşkı sana anlatsaydı, işlerin kolaylaşırdı.”

3. Hân-kâh-ı ‘aşk içinde çille çekdinse dilâ
Eyleye hâşâ ânı iz‘ân her nâ-dân hey

“Ey gönül, aşk misafirhanesinde çile çektiğini, her cahil onu katiyyen anlamasın.”

4. Nice ‘arz itsen gerek sen derd-i ‘aşkın herkese
Çâresin iste Te‘âlâ’dan ider ihsân hey

“Sen aşk derdini ne kadar herkese anlattırsan anlat, çaresini Allah’tan iste, o sana bunu bağışlar.”

5. ‘Âşık-ı dil-hastesin gerçi cihânda Feyziyâ
Dest-gîrin liken¹⁵ Allah’dır senin her ân hey (Karagöz, 2004: 655)

¹⁴ Bu mısradaki “nihân-ı esrâr” şeklinde yazılan tamlama vezin ve anlam gereği terkipsiz olarak yazılmalıdır.

¹⁵ Bu kelime “ليكن” veya “لكن” şeklinde yazılabilir. Kelime ya “lîkin” ya da “lâkin” şeklinde lâtin harflerine aktarılmalıdır.

“Ey Feyzî, sen bu dünyada, gönlü hasta bir âşıksın. Fakat sana her daim yardım eden Allah, seninledir.”

3. Nühüft’ün Gazeli

Asıl adı Mustafa olan 19. asır şairlerinden Nühüft (ö.1878), aslında halk şiirinden etkilenen bir şair olarak görülebilir. Şairin ilk mahlası Vâzih’tir. Onun leb-değmez sanatıyla yazdığı bir gazeli, Edirneli Ahmed Bâdî’nin, *“Riyâz-ı Belde-i Edirne”* adlı eserinin tezkire kısmında yer almaktadır. Şair, Nühüft hakkında bilgiler verdikten sonra, onun 19 yaşında iken Vâzih mahlasıyla yazdığı, “-dür dirler” redifli beş beyitlik leb-değmez gazelini verir. Ahmed Bâdî gazelin sonunda *“Leb-değmez olarak söylemiş ise de bozuk ve manasız yerleri çoktur”* demek suretiyle şiiri yetersiz bulduğunu ifade eder. Şair, mahlas kelimesi dışında leb-değmezi bozmaz. Ancak ifadelerde bazı bozukluklar görülmektedir. Özellikle ikinci beytin ikinci mısraı bu duruma en belirgin örnektir. Anlam yönünden de çok güçlü olmayan bu gazel, “rindâne” bir tavırla yazılmıştır:

1. Hezârun nâle-i âhı ter-i handânedür dirler
Ter-i nâzün de handân itdügi nâlânedür dirler

“Derler ki bülbülün ah edip inlemesi gülen taze [güle]dir. Derler ki o nazlı tazenin de gülmesi, o inleyen içindir.”

2. Nişân-gâh eyledi kaşun hadengi sîne-i cânı
Niğâhun tîr-i sertîzini hergiz cânedür dirler

“Kaşlarının oku, göğsü kendisi için hedef tahtası yapmıştır. Bakışının ucu sivri okunu asla candan uzaklaştırma derler.”

3. Girişkâr kâkülünde seyr iden âh-ı dil-sitânun¹⁶
Dil-i ‘ankâ-yı ‘ışka taht-gâh-ı lânedür dirler

“(Sevgilinin dağılık saçı) aşk Anka’sının gönlü için (gönlün kuş olması münasebetiyle) yuvasını koyacağı yerdir.”

4. Cihânda ‘âşıkânun hâtır-ı nâşâdına sâkin
Dil-i sad-rahne-i nâşâd-ı ‘âşık şânedür dirler

“Dünyada sâkin olanlar (oturanlar/ dünya halkı) âşıkların mutsuz/ hüznünlü gönlü için âşğın hüznünlü ve yüzlerce kırıkla dolu gönlü taraktır derler.”

5. Şi‘ârün la’l-i cânân ile tezyîn eyle ey Vâzih
İşiden ehl-i diller şi‘rüne rindânedür dirler (Adıgüzel, 2008: 367)

¹⁶ Bu kelime vezin gereği “dil-istân” şekilde yazılmalıdır.

“Ey Vâzih, üstünlük veren işaretini sevgilinin dudağı ile süsle ki senin şiirini dinleyen gönül ehli, bunun için rintçe yazılmış desin.”

4. Bendî'nin Gazelleri

19. asır mutasavvıf şairlerden Bendî Mustafa, halk şiiri ile divan şiirinin ortak paydalarından olan şairler kategorisine dâhil edilebilir. Manzumelerinde her iki şiire münhasır özellikler çokça görülür. Şair, mühmel (noktasız) gazel gibi farklı şekilleri de denemiştir. Bendî, bu hususta beşer beyitten müteşekkil iki leb-değmez gazel yazmıştır. Bu gazellerden ilki “-a ne” redifli olup akıcı bir üsluba sahip olsa da anlam açısından bozuk ifadelere sahiptir:

1. Yâre hasret yetişir agyâr elinden çâre ne
Eyle ihsân ey şehâ sen ‘âşık-ı didâre ne

“Agyar elinden (yüzünden) sevgili için çektiğimiz hasret yeter artık (yetişir) çare nedir?/ Agyar yüzünden sevgili uğruna çektiğimiz hasretin bitmesi için çare nedir? Ey sevgili, sen de yüzünün âşıklarına ihsan eylesen ne olur?”

2. Her cânânın ‘âdeti ‘âşıkına rencidedir
‘Aşkile çâk sînedir ki gayrı gayret ara ne

“Her sevgilinin âdeti, âşığına eziyet vermektir. Bu aşk ile sinesi parça parça olmuştur, başka gayret ona ne gerek.”

3. Kande ‘âşık irişirse geçirir hayr ider
Gizli sandın ehline tâ aşikâr izhâra ne

“Âşık nerede aşk sırrına ulaşırsa onu korur. Ehline gizli sanmıştır oysa her şey açıkça bellidir.”

4. Çarh-ı dârâyı¹⁷ ser-â-ser ‘aşkla seyrân eyleyen
Nesl-i ‘Alîden sayıldı ande ki ikrâra ne

“Feleği, baştan başa aşkla seyreden, Hz. Ali'nin neslinden sayılmıştır.”

5. Deryâ-yı ‘aşk içre keştin engine sal Bendîyâ
Yelken aç re‘is isen tâ engine kenâre ne (Çelik, 2010: 214)

“Ey Bendî, aşk denizi içinde gemini sonsuzluğa bırak. Eğer sen bu işin başı isen sonsuzluğa yelken aç”

Şairin yazdığı ikinci gazeli redifsizdir. İlk gazelinde olduğu gibi bu gazelinde de sadece mahlas kelimesinde leb-değmez bozulmaktadır. Anlam olarak oturmayan, tam olarak ne ifade ettiği anlaşılmayan pek çok beyit mevcuttur:

¹⁷ Metnin aslına “çarh dârâ” şeklinde yazılmıştır. Anlam gereği terkipli yazmayı uygun gördük. Dârâ; Fars padişahlarından dokuzuncusudur. Felek de dokuz kat olması nedeniyle şair böyle bir ilgi kurmuştur.

1. Aşıkâre ehl-i ‘aşk zâhirlerin ufkâsıdır
Cehd ider ‘arş u kürsi râhının şeydâsıdır

“Bellidir ki, âşıklar suretlerin/görünenlerin ince derisidir. Onlar arş yolunda çalışan delilerdir.”

2. Cân u ser ande atar nişâneye sâdık ise
Şeş cihet ikrâr u izhâr sırrının a‘lâsıdır

“Eğer âşık, sevgiliye sadık ise canını ve başını onun için hedef tahtası yapar. Altı yön, onun büyük sırrını açıklamaktadır.”

3. Anlagil ‘aşk hâlini gel dilde tenhâ zâr eyle¹⁸
Ehl-i hâl nişânı kendi sînesi yârasıdır

“Ey gönül, aşk hâlini anlayıp تنها yerlerde inle. Âşıkların belirtisi, göğsünde olan yaradır.”

4. Seyrde ise de zâhirdir hâl ne ki habtı ‘ayân
Tâ elestten¹⁹ girdi râha kendinin edâsıdır

“O, ta ezelden beridir o bu yola girmiştir ve bu yolda yürüdüğü herkes tarafından bilinmektedir.”

5. Dinlegil hâliyle işde ger ki ‘âşık Bendî
Çâkerin ‘aşk u gedâsı tâlî‘i karasıdır (Çelik, 2010: 214-5)

“Bendî, âşıkın hâlini dinle. Kölenin aşkı ve köleliği kara talihe sahip olmasındandır.”

SONUÇ

Divan şiirinde leb-değmez sanatı ilk olarak Cemâlî Divanı’nda -halk şiiri örneklerinin hemen hemen hiç görülmediği- 15. asırda karşımıza çıkmaktadır. Ancak leb-değmez sanatı, asıl kimliğini halk şiiri ile bulmuştur. Halk şairleri bu sanatı daha işlevsel bir hâle getirerek âşık atışmalarında bir hüner göstergesi olarak kabul etmişler ve revaç bulmasını sağlamışlardır.

Leb-değmez sanatının görüldüğü gazeller, söyleyiş bakımından zayıf tumturaklı bir yapıya sahiptir. -Her ne kadar elimizde resmî bir kayıt olmasa da- bu gazellerin halk şiirindeki gibi irticalen söylenmediğini düşünüyoruz. Buna rağmen bu gazeller, halk şiirindeki leb-değmezin ulaştığı anlam ve ahenk mükemmelliğine ulaşamamıştır.

¹⁸ Bu kelime vezin ve anlam gereği “ile” şeklinde okunmalıdır.

¹⁹ Kelime “elestten” şeklinde yazılmıştır. Anlam gereği “elestten” şeklinde düzeltilmiştir.

Genel olarak şairler anlama yeterince önem vermemiş şiirin akıcılığına dikkat etmemişlerdir. Bazı şiirlerde de tam leb-değmez görülmez. Bir iki kelimedede sakıncalı harfler kullanılmıştır. Şairlerin mahlası bu konuda ayrıcalıklıdır. Çoğu zaman sadece mahlas beyinde bu kural bozulmuştur.

Bu sanatla en fazla gazel yazan Bursalı Feyzi Efendi'dir. Özellikle son dönem divan şairleri bu sanatı daha fazla kullanmıştır. Bunun sebebi, divan şiirinin yüzyıllar ilerledikçe halk şiirine daha da yakınlaşmış olmasıdır. Son dönem divan şairlerinin, leb-değmez sanatı bağlamında, halk şiirinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

Bu sanatı kullanan bütün şairler, bir başlık ile şiirin bu sanatla yazıldığını vurgulamışlardır. Genellikle “leb-değmez”, “dudak depremez”, “leb depremez” ifadeleri kullanılmakla birlikte “leb irmez” tabiri de kullanılmıştır. “Leb irmez” tabiri literatüre Feyzî sayesinde girmiştir. Bu sanatı kullanan Cemâlî, Feyzî, Bendî gibi şairlerin divanlarında harf oyunları ile çok sayıda değişik şekillerin denenmiş olması da dikkat çekmektedir.

-Bugünkü bilgilerden hareketle- diyebiliriz ki leb-değmez sanatı, divan edebiyatında bir gelenek hâlini alamamıştır. Zira şairlerin ve şiirlerin az oluşu bu görüşümüzü destekler niteliktedir. İleride yeni şiirlerin bulunması belki bu görüşümüzü çürütecektir ancak şu da bir gerçek ki divan şiirinin halk şiirine armağanlarından biri de leb-değmez sanatı olmuştur. Tıpkı “dedim-dedi” şiirlerinde olduğu gibi leb-değmez de ilk olarak divan şiirinde görülmüş, ancak daha sonra halk şiirine geçmiş ve önemli bir gelenek hâline gelerek bu hususta divan şiirinin önüne geçmiştir.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL, Niyazi (2008). “Edirneli Ahmet Bâdî'nin “Riyâz-ı Belde-i Edirne” Adlı Eserinin Tezkire Kısmı” Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne
- ÇELİK, Hatice (2010). “Bendî Mustafa Baba Dîvânı” Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum
- DERDİYOK, Çetin (1988). “Cemâlî Dîvânı, İnceleme-Metin” Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana
- KARAGÖZ, Sevinç (2004). “Feyzî Efendi Dîvânı” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
- KARATAŞ, Turan (2001). “Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü” İstanbul: Perşembe Kitapları
- SAKAOĞLU, Saim ve Alptekin, Ali Berat (2008). “Türk Saz Şiiri Antolojisi, 14-21. Yüzyıllar” Ankara: Akçağ Yayınları
- SARAÇ, M. A. Yekta (2007). “Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat” İstanbul: 3F Yayınevi
- YARDIMCI, Mehmet (2004). “Başlangıçtan Günümüze Türk Halk Şiiri” Ankara: Ürün Yayınları